

HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ

Didem İlkem TERZİ

1859 yılında Solferino Muharebesi'nde sağlık kuruluşu yetersizliğinin ortaya çıkardığı sonuçların ardından verilen kayıplar üzerine Jean Henry Dunant, Avrupa ülkelerinde din, dil ve ırk fark etmeksizin savaşta yaralananlara yardım edilmesi prensibiyle 1863 yılında Cenevre'de bir konferans düzenlemiş ve bu konferans sonunda daha sonra Kızılhaç/Salib-i Ahmer adını alacak olan yardım komitesi kurulmuştur. Osmanlı Devleti ise sürekli olarak isyan ve savaşlar içerisinde olduğundan ve kendisinin de askerlerine yardım edecek bir kuruluşu olmadığından 1865 yılında ikincisi düzenlenen Cenevre Konvansiyonu'na delege yollayarak 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre kısaca savaşlarda meydana gelen hastalanma ve yaralanma durumlarında bu kişilere lâyıkıyla bakılacağı ve milliyet ayırt etmeksizin yardım edileceği taahhüt edilmiştir. Akabinde Osmanlı Devleti, 1867 yılında düzenlenen Paris Sergisi'ne Macar asıllı bir albay olan Dr. Abdullah Bey'i göndermiş ve bu sayede Milletlerarası Sıhî Yardım Komitesine (Kızılhaç/Salib-i Ahmer Kongresi) ilk defa bir Osmanlı delegesi katılmıştır.

Paris'te düzenlenen sergide Dr. Abdullah Bey, Osmanlı Devleti'nde de özellikle savaş zamanlarında askerlere yardım edecek bir cemiyetin olmasının sağlayacağı faydaları öğrenmiş ve sergide toplanan kongre tarafından Abdullah Bey'e, ülkesinde genel merkeze bağlı bir cemiyet kurması adına yetki verilmiştir. Sergiden döndüğü gibi çalışmalarına başlayan Dr. Abdullah Bey, ülke içinde girişimlerine olumlu dönüşler alamayınca Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfî Paşa ve Tıbbîye Nâzırı Marko Paşa'ya ulaşarak çalışmalarından bahsetmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi olunduktan sonra çalışmalarında desteklenmesiyle 11 Haziran 1868 günü yapılan toplantıda "Mecrûhîn-i Mardâ-yı Askerîyeye İmdâd ve Muâvenet Cemîyeti" kurulmuştur. Fakat Marko Paşa ve Ömer Lütfî Paşa'dan destek alınmış olsa da bu cemiyetle sivillerin askerî hayata müdahil olacağı, cemiyetin sembolünün genel merkeze bağlılı-

ğı açısından haç olması gerekmesi ve İslam dinine mensup olan Osmanlı Devleti genelinde bu durumun hoş karşılanmaması gibi tartışmalar nedeniyle ve ilerleyen zamanda kurucu olan Dr. Abdullah Bey'in vefatıyla 1874 yılında cemiyet faaliyetlerini durdurmak durumunda kalmıştır.

Kurulan cemiyetin değerinin anlaşılması, ancak Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin, kendi bünyesinde bulunan devletler lehindeki çalışmalarının görülmesiyle mümkün olmuştur. 1875 yılında Sırbistan-Karadağ ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen çatışmalarda Salib-i Ahmer Cemiyeti Slav askerlerine karşılık beklemeksizin yardımda bulunmuş ve Osmanlı Devleti kendi uhdesinde kurduğu cemiyetin faaliyetlerini durdurduğu için bu yardımlardan faydalanamamıştır. Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanı Gustave Moynier, cephede yardımdan yoksun kalan Osmanlı askerlerinin durumuna kayıtsız kalmayarak Cemîyet-i Tıbbîye-i Şahâne mensubu Dr. Dikran Peştimalciyan Efendi'ye ulaşarak kendilerine bağlı olarak kurulan bir cemiyet olması halinde Osmanlı askerlerinin de savaş sahasında yalnız kalmayacağını ve yapılan her türlü yardımdan eşit şekilde faydalanacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Cemîyet-i Tıbbîye-i Şahâne, Mekteb-i Tıbbîye ile çeşitli hükümet dairelerine mensup üyeler arasında bir toplantı tertip edilmiş ve daha önce ortaya atılmış olan haç-hilal kargaşası başta olmak üzere cemiyetin durdurulmasına neden olan tüm tartışmalar çözüme kavuşturulmuştur. 14 Nisan 1877 tarihinde düzenlenen bir toplantıyla cemiyetin adı Hilâl-i Ahmer Cemîyeti olarak değiştirilerek 1865 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nin hükümleri ancak 12 yıl sonra yerine getirilmeye başlanmıştır.

Cemiyetin yeniden faaliyete geçmesi 1877 yılına denk geldiğinden 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde yeterli faaliyet gösterilememiş ve cephede savaşan askerler için gerek taşradan gerek ise İslam ülkelerinden hatırı sayılır miktarda yardımlar toplandıysa da yetersiz kalmıştır. Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgi dönemin padişahının eski baskı politikalarına geri dönmesine neden olmuş ve devlet sınırları içerisinde yer alan tüm sosyo-politik kurum-kuruluşlar yasaklanmıştır. Bu da Hilâl-i Ahmer

Cemîyeti'nin tüm çabalarına rağmen faaliyetlerini durdurmasını gerektirmiştir. Fakat 1897 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti sınırlarının Yunanlılar tarafından taciz edilmeye başlaması Osmanlı-Yunan Harbi'ne neden olmuş ve savaşın başlamasının akabinde Hilâl-i Ahmer Cemîyeti'ne duyulan ihtiyaç doğrultusunda 19 Mayıs 1897'de cemiyetin yeniden göreve başlaması adına çağrıda bulunulmuştur.

Cemiyet 1897 yılında yeniden göreve başladığında eski heyetin ikinci başkanı Nurinyan Efendi önderliğinde vakit kaybetmeden bağış kampanyaları düzenlemeye başlamıştır. Bu faaliyetten elde edilen gelirle yaralı askerlerin nakli için vapurlar kiralanmış ve askerlerin tedavisi için gerek duyulacak tüm sağlık malzemeleri satın alınarak devlet üzerindeki yükün hafifletilmesine uğraşmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemîyeti, her ne kadar devlete destek olarak yükünü hafifletmeye çalışmış ve askerlerin sağlık hizmetlerinden mahrum kalmamasını hedeflemiş olsa da savaş bitiminde tekrar faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ve ancak II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) kuruluş amacı doğrultusunda çalışmalarına tekrar devam edebilmiştir.

1902 yılında Cemiyet, faaliyetlerine yeniden başlamak istemişse de Padişah tarafından yürütülen baskıcı rejim bu isteğin yerine getirilmesine engel olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911 yılında düzenlenen toplantısında Cemiyet ikinci kez resmen teşkil edilmiş 1925 yılına kadar yürürlükte kalacak olan nizamnamesi hazırlanmıştır. Cemiyet, yeniden teşkiliyle birlikte Osmanlı Devleti'ne en büyük desteği yine aynı yıl içerisinde başlayan Trablusgarp Harbi'nde göstermiş ve her ne kadar kendine ait bütçesi yetersiz kalsa da diğer ülkelerin Salıb-i Ahmer Cemiyetlerinden yardım talep ederek eksikliğini kapatmaya çalışmıştır. Cemiyetin devlet ve askerler açısından önemi anlaşıldıktan sonra ülke içi yardımlarda da artış yaşanmaya başlamış ve Cemiyet, kurulduğu günden itibaren ilk defa aktif şekilde çalışmalarını devam ettirebilmiştir.

Cemiyet'in 1879 tarihli nizamnamesinin altıncı maddesinde Salıb-i Ahmer Cemiyeti'nin prensipleriyle farklılık yaşanmaması adına "*İşbu cem'iyet, birisi erkeklere ve diğeri kadınlara mahsûs olarak iki*

kısmı ayrılıp bunların ikisi de bir maksad-ı müşterek üzere hizmet edecektir." cümlesiyle cemiyet içerisinde kadınlara mahsus bir şubenin bulunması gerektiğini belirtilmiştir. Fakat dönemin düşünce yapısı bu maddenin hayata geçirilmesine engel olmuş ve *Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Merkeziyesinin* teşkili ancak 1910 yılında gündeme getirilmiştir. 21 Nisan 1910 tarihinde düzenlenen genel kurul toplantısında kurucu üye olarak 100 kadın kaydedilmiş olup tüm çalışmalar ancak iki sene sonra sonuca ulaşmış ve Dr. Besim Ömer Paşa'nın önderliği, Başkadınefendi'nin fahrî başkanlığıyla 20 Mart 1912'de resmen kurulmuştur. Heyet-i Merkezîye kurulduğu andan itibaren tıpkı genel merkez gibi üyelik aidatlarıyla ilk gelirlerini oluştururken aynı zamanda sergi, ürün imal-satış vb. işlerle de gelirlerini artırmaya gitmiş ve genel merkezle ortak şekilde öncelikli olarak askerlere yardım için daimî çalışmalar içerisinde bulunmuştur.

1912 yılında Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ardından Cemiyet bu kez de Balkan Harbi için çalışmalarına başlamış ve Harbîye Nezareti ile iletişim sağlanarak hastane kurma faaliyetini üstlenmiştir. Hastaneler kurulduktan sonra sağlık çalışanlarının ödemeleri, yatak, çarşaf, tıbbî malzemeler vb. ihtiyaçlarını içeren listeler hazırlayarak bunların tedarikine başlanmış olup Selanik, Alasonya, İstanbul, Edirne, Üsküp, İşkodra ve Çanakkale gibi şehirlere tedarik edilen malzemeler gönderilirken ek olarak askerî sağlık heyetleriyle görüşmeler sağlanarak askerlerin çay, kahve, çorba vb. ihtiyaçları için de çeşitli bölgelerde aşhaneler tesis edilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemîyeti 1868 yılında kurulmuş olup Trablusgarp ve Balkan Harplerinde kuruluş prensiplerini en iyi şekilde gerçekleştirmişse de asıl olarak kendini Birinci Dünya Harbi'nde göstermiştir. Harbin tüm cephelerinde dönemdaşı sayılan ve benzeri amaçlarla çalışan Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti gibi cemiyetlerle iş birliği içerisinde çalışmış, hastaneler ve aşhaneler açarak askerlerden desteğini eksik etmemiştir. Cemiyet, askerlere sağladığı ve sağlayacağı tüm destekler için ise bazıları dönemsel olarak ilk defa görülen faaliyetlere imza atmış ve bütçesinin bir kısmını düzenli ödenen üyelik aidatlarından sağlarken mühim bir kısmını da düzenlediği bu faaliyetler sayesinde elde etmiştir.

Çeşitli Gelir Faaliyetleri

Hilâl-i Ahmer Cemîyeti Hanımlar Heyet-i Merkezîyesi resmî olarak kurulduğu ilan edilmeden önce de cemiyet bütçesi için çalışmalarına başlamış ve ilk olarak Nisan-Mayıs 1910 tarihlerinde tablo sergileri ve “İnsânîyet (Şefkat) Pazarı” gibi isimlerle satış yapılarak veya bilet kesilerek gelir elde ettikleri faaliyetler gerçekleştirmiştir.

1911 yılında Trablusgarp Harbi'nin başlamasıyla Hilâl-i Ahmer Cemîyeti kendisine duyulan ihtiyaç sebebiyle yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyet, verilen aradan dolayı savaşa katkı sağlayacak ve askerlere yardımda bulunacak bütçeye ulaşamadığından bu sorunu çözmek adına öncelikle Salîb-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım almış, akabinde ise kendine bütçe oluşturacak faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetlerden ilki Dr. Besim Ömer Paşa'nın olup cepheye giden Trablus Heyet-i Sıhîyesi'nden cephedeki askerlerin fotoğrafları istenerek elde edilen bu fotoğraflardan kartpostal bastırıp satışa sunmak olmuştur. Yapılan satışlardan iyi derecede gelir elde edilmesi, ilerleyen dönemlerde yaşanan savaşlarda da bu yönüme devam edilmesine ve ek olarak kırmızı Hilâl eklenmiş kalem, cüzdan vb. küçük eşyaların üretilerek satışına sebep olmuştur.

1912 yılında resmen kurulan Hanımlar Heyet-i Merkezîyesi, Osmanlı kamuoyunda duyulmaz Osmanlı kadınları arasında büyük yankı uyandırmış, üye sayısını arttırarak zengin-fakir, genç-yaşlı ayırt etmeksizin tüm Osmanlı kadınları ülkeleri adına cepheden cepheye savaştan savaşa koşan askerlere yardımda bulunmayı kendine bir görev olarak benimsemiştir. Tıpkı genel merkez gibi dönemdaşı olan diğer cemiyetlerin kadın şubeleri ve doğrudan kadınlar tarafından kurulmuş olan cemiyetlerle iş birliğinden kaçınmadan cephelere ve cephe gerisinde kurulan hastanelere yatak, çarşaf, gömlek ve sargı bezi gibi malzemeleri imal ederek yardımlarda bulunmuştur. İlk olarak 1897 yılında Fatma Aliye Hanım'ın başlattığı ve askerlerin cephelede soğuk hava şartlarından korunması adına kışlık elbise kampanyası olan “*Hedîye-i Şitâîye*” kampanyasını 1913 yılında Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti ve 1914 yılında ise Hilâl-i Ahmer Hanımlar

Heyet-i Merkezîyesi Dârü's-sınâsı düzenlemiştir. Bu kampanya kapsamında dikilen hırka ve pamuklular Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti'ne bağışlanarak Çanakkale cephesi gibi diğer cephelede bulunan askerlere ulaştırılmıştır.

1913 yılına gelindiğinde Salîb-i Ahmer Cemiyetince yapılmakta olan “*Çiçek Günleri*” Osmanlı topraklarında da kendini göstermeye başlamıştır. Birincisi 1913 yılının Ramazan Bayramı'nın ilk gününde düzenlenen *Hilâl-i Ahmer Çiçek Günü*'nde satışa çıkarılan çiçekler ilk olarak tek adet gül veya karanfilden oluşurken ilerleyen dönemlerde çiçek şeklinde kesilerek cemiyetin sembolü olan kırmızı renkte bir Hilâlle bezenmiş kâğıt rozetler halini almıştır.

Diğer cemiyetlerin kendilerine gelir elde etmek ve ülke içi kültürel faaliyetlere destek olmak adına düzenledikleri tiyatro ve sinemalar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne de örnek olmuş kendisi bizzat heyetler oluşturarak bu faaliyetleri düzenlemese de “*Osmanîye Sineması*” gibi dönemin bilindik sinemacıları haftanın belirli günlerinde yayınladıkları filmlerin bilet satışlarından elde edilen gelirleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne aktarmıştır. Ayrıca bir diğer kültürel ve gelir elde etme faaliyeti olarak da kitap-mecmua basımları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Cemiyet, ilk sayısı 1915 yılında ve senede bir kez çıkacak olan “*Hanımlar Takvimi*”ni basmaya başlamış ve bu takvimde ilk amaç kadınların sosyal yaşama kazandırılması olsa da elde edilen gelirlerden Birinci Dünya Harbi'nde savaşan askerler için de kullanılmıştır.

Çanakkale Cephesi Faaliyetleri

Marmara Bölgesi'nin, Çanakkale cephesinin tıbbî ve lojistik sahası olarak belirlenmesinden sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vakit kaybetmeden çalışmalarına başlamıştır. Çanakkale'den İstanbul'a sevk edilecek hasta ve yaralı askerler için İstanbul'da bazı okul binaları (Zapyon Mektebi, Galatasaray ve İstanbul Mekteb-i Sultanîleri vb.) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edilerek hastane haline getirilmiştir. Bununla birlikte İstanbul'da var olan ve yeni tahsis edilen hastane binalarının yetersiz kalacağı

düşünülerek cephenin tıbbî sahasında (Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ, Erdek vb.) ek hastaneler kurulmasına vesile olmuştur. Ayrıca cephede bulunan sağlık tesislerinin de miktar olarak az kalacağını düşünen cemiyet, yeni revirler tesis ettirmiş ve var olanların da yatak kapasitelerinin arttırılmasını sağlamıştır. Yatak kapasitelerinin tıbbî saha genelinde arttırılması, malzeme eksikliğine neden olunca Cemiyet, gazeteler vasıtasıyla ülke genelinde “*Misâfîrleriniz geldi. Hem de mecrûh! Sizin güller gibi temiz ‘ırsınızı, hân mânınızı, evlâdlarınızı, huzur ve istirahatinizi muhâfaza etmek için kapınızda vuruşup, yaralandılar! Osmanlı kadınları, Hilâl-i Ahmer’e yatak gönderiniz!*” sözleriyle yatak isteğinde bulunmuştur. Ayrıca cemiyet, Dr. Besim Ömer Paşa’nın öncülüğüyle 1913-1914 yılları arasında “*Hastabakıcılık Kursları*” düzenlemiş ve eğitim bitiminde Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’ne girmesiyle bu kurstan mezun olan hastabakıcılar ilk olarak Çanakkale cephesindeki sağlık merkezlerinde ve Çanakkale cephesinden İstanbul’a gönderilen gazilerin bakımıyla görevlerine başlamıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çanakkale cephesi açıldıktan sonra bir diğer sağlık hizmeti olarak Boğaz’ın iki yakası arasında hasta ve yaralı askerlerin naklini üstlenmiş, Şirket-i Hayriye’den 60, 61, 63, 67, 70 numaralı vapurları ayrıca Seyr-i Sefâin İdâresi’nden de Edremit ve Akdeniz vapurlarını nakil hizmetleri için kendi kullanımına talep etmiştir. Bu vapurlarla hasta ve yaralı askerler hastanelere nakledilirken aynı zamanda vapurlarda süt, çay, gevrek vb. ikramlar yapılarak askerlerin moralleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Cephe açıldıktan sonra askerlerin gıda ihtiyacı her ne kadar devlet tarafından karşılanıyor olsa da Cemiyet, askerlere kalben onların yanlarında olduğunu göstermek adına çalışmalarda bulunmaya başlamıştır. Hastane vapurlarında nakil esnasında ikram edilen yiyecek ve içeceklerin yanı sıra çeşitli aralıklarla cepheye ve bölgede bulunan sağlık merkezlerine çikolata, portakal, tütün ve bol miktarda et konservesi gibi gıda ürünleri dağıtılmıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Çanakkale cephesinde askerler için yaptığı faaliyetlerden bir diğeri ise Kemal Ömer Bey nezaretinde ve Kenan Bey idaresinde kurulan “*Çayhaneler*” olmuştur. İlk olarak 3 Ma-

yıs 1915 tarihinde Sirkeci iskelesine gelen Çanakkale gazilerini sıcak çay-çorba hizmetiyle karşılamak için başlatılan bu faaliyet; daha sonra savaş bölgesinde, nakil istikametlerinde ve nakil için kullanılan vapurlarda da hayata geçirilmiştir. Mayıs 1915-Şubat 1916 tarihleri arasında vapurlarda bulunan çayhanelerde toplam 137.495 askere çay-yiyecek hizmeti verildiği kayıtlara geçmiştir. Bu çayhaneler cephede yalnızca çay hizmeti vermekle kalmayıp adeta bir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi kimliğiyle sağlık merkezlerinde ihtiyaç duyulan yatak, sedye, çarşaf ve çeşitli ilaçların gönderimi ve dağıtımında da kullanılmıştır.

Kaynakça

- BOA, DH.MUİ., 71/73.
BOA, HR.SFR.3., 624/4.
BOA, HR.TH., 199/15.
BOA, İ.HUS., 54/4.
K.A., 12/240.
K.A., 193/ 261.
K.A., 27/189.
K.A., 270/58.
K.A., 270/62.
K.A., 336/3.
K.A., 73/33.
K.A., 73/39.
K.A., 90/6.
K.A., 90/6.
K.A., 250/339.
K.A., 270/59.
K.A., 270/70.
“Şirket-i Hayriye’nin Hamiyet Ve Fedâkârlığı”. *Tasvîr-i Efkâr*. 11 Eylül 1331/24 Eylül 1915.
“Erenköy’ünde Osmanîye Sinemasında...”. *Tasvîr-i Efkâr*. 9 Ağustos 1915.
“Hilâl-i Ahmer’e Mu’avenet”, İkdâm. 24 Nisan 1331/7 Mayıs 1915.
“Mecrûhlarımıza Yatak”. *Sabâh*, 25 Nisan 1331/8 Mayıs 1915,
“Üçüncü Liste”. *Yeni İkdâm*. 4 Nisan 1326/17 Nisan 1910.
“Yatak Hediye Etmek İsteyenlere”. *Tasvîr-i Efkâr*. 26 Nisan 1331/9 Mayıs 1915.
Ahmed Midhat. *Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i İnsânîyenin Târîhî*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, 1302.
Akgün, Seçil, Uluğtekin, Murat. *Yeni Belgeler Işığında Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*. C. I, Ankara: Türk Kızılay Yayınları, 2020.
Cumalı, Didem İlkem. “Osmanlı Devleti’nde Askere Sivil Yardımın Gelişimi ve Çanakkale Cephesi Örneği”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2023.
Hacıfettahoğlu, İsmail. *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer’e Dair Konferans: Doktor Besim Ömer*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği, 2009.
İzğöer, Ahmet Zeki, Tuğ, Ramazan. *Padişahın Himayesinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, 2013.
Karataş, Murat, Efe Gürcan, Suat Eren Özyiğit, Didem İlkem Cumalı, Gökşen Özen, Onur Kuşku. *1915 Çanakkale Gazileri İstanbul’da*. İstanbul: İbb Yayınları, 2021.
Karataş, Murat. “Çanakkale Savaşları’nda Çayhaneler”. *Anafarta Dergisi*. 2019, Sayı: 5; 37-42.
Koraltürk, Murat. “Osmanlı Seyr-i Sefâin İdâresi”. Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi. Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, 2022.
Ohac Hanımlar Merkezi Takvimi, Sayı: 1, İstanbul, 1915.
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi 1329-1331.
Saygılı, Sefa. *Türk Kızılayı’nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, 2010.
Uluğtekin, Murat, Uluğtekin, Gül. *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporları 1914-1928*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, 2013.

Atf

Terzi, Didem İlkem. “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2023.

Didem İlkem Terzi, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2023.